

UN NOU FRAGMENT D'ÀMFORA AFRICANA DEL TIPUS *STATIO* 48 D'ÒSTIA, AMB MARCA *M·(PALMA)·C*, TROBAT A LA COSTA DE *TÀRRACO*

New fragment of african amphora type Statio 48 Ostia, with stamp M·(palm)·C found in the coast of Tàrraco

ENRIC COLOM MENDOZA , JORDI LÓPEZ VILAR

Institut Català d'Arqueologia Clàssica. ecolom@icac.cat, jlopez@icac.cat

RESUM:

*En el present treball donem a conèixer un nou exemplar de la coneguda marca *M·(palma)·C*, que fou trobada a principis de 2020 a la costa tarragonina, procedent d'un possible context arqueològic de fondejador o, menys probablement, d'un derelict naufragat en aquestes contrades. Aprofitant la troballa, recuperem l'estat de la qüestió sobre aquest segell epigràfic i la forma amfòrica a la qual va associat, el tipus *Statio* 48 d'Òstia, representada a un dels mosaics de la plaça de les Corporacions d'aquella ciutat. La manca d'estudis recents fent-hi referència ha provocat que el debat sobre l'origen de la marca i la tipologia amfòrica, s'hagi esvaït lleugerament en els darrers anys, encara que l'estat de la qüestió no estigui conclòs. Per aquest motiu, volem presentar noves hipòtesis per tal de reanimar la discussió entorn a l'origen de les àmfors africanes del tipus *Statio* 48.*

Paraules clau: *epigrafia amforal, àmfors africanes, comerç marítim mig-imperial, Provincia Mauretania Caesariensis.*

ABSTRACT:

*In this present paper, we want to present a new of the well-known amphora stamp *M·(palm)·C*, which was found in early 2020 on the coast of Tarragona, from a possible anchorage point or, much less probably, from a shipwreck sunked in this site. Taking advantage of this finding, we recover the State of the question about this epigraphic stamp and the amphora form with which it is associated, type *Statio* 48 from Ostia, represented in one of the mosaics of the piazzale delle Corporazioni in that city. The lack of recent studies making reference, has caused that the debate around the origin of the stamp and the amphora typology has slightly disappeared in recent years, although the state of question has not been concluded yet. For this reason, we want to present new hypotheses with which to continue the discussion about the origin of african amphorae type *Statio* 48.*

Key words: *Amphora epigraphy, african amphoras, mid-imperial maritime trade, Provincia Mauretania Caesariensis.*

Les fortes llevantades que periòdicament van colpint la costa tarragonina acostumen a afectar d'una manera o altra les platges. Aquest fet és especialment acusat a la de la Pineda (Vila-seca) en la que sovint el mar s'endú gran part de la sorra, especialment de la zona més oriental, deixant al descobert un substrat format per còdols procedents en bona part del riu Francolí que desemboca a escassa distància. Entre els còdols s'hi troben també altres materials, la majoria contemporanis però també d'època antiga. En el tercer quart del s. XX es van fer exploracions submarines en aquesta zona, a la recerca de la mítica Cal·lípolis, que van donar com a resultat la troballa de fragments d'àmfora. Al Museu Arqueològic de Tarragona es conserven d'aquesta àrea un fragment de Dressel 2-4 tarraconense (ingressat el 1915), així com altres materials trobats al construir el segon pantanà de Repsol: una àmfora completa assimilable a una Beltran 85, una alfàbia dels ss. XIII-XIV i un cep d'àncora (Pérez 2007: 34-35 i 121-122).

En la col·lecció Ferrando –ara sota custòdia de l'Ajuntament de Vila-seca– s'hi troba un conjunt de ceràmica romana, fragments molt desgastats i de procedència submarina, recollits d'aquesta platja i que no han estat mai estudiats.

Entre els dies 20 i 23 de gener de 2020 es va produir un d'aquests forts temporals que novament s'endugué la sorra i aportà nous fragments de ceràmica romana: àmfors itàliques (Dressel 1) i, sobretot, baix-imperials. Entre tots destaca pel seu interès el que publiquem aquí, trobat casualment pel Sr. Josep Companys: un fragment d'àmfora africana, corresponent a la zona de la campana, just on comença la unió amb el coll, que presenta una marca epigràfica (fig. 1, 1). L'estat tant fragmentari de la peça no ens dona cap informació sobre la tipologia d'àmfora en concret, si bé proposarem una hipòtesi en base als paral·lels que enumerarem més endavant.

DESCRIPCIÓ DE LA MARCA

El segell es troba en molt bon estat, però la zona central ha patit lleument els efectes de l'erosió i la cartel·la està lleugerament fragmentada als angles superior i inferior de la part dreta. La impressió és bona, i la pressió exercida va desplaçar part de l'argila a la zona superior de la cartel·la. Malgrat els petits desperfectes, es pot llegir sense cap dificultat:

M · (palma) · C en *litteris extantibus*, dins d'una cartel·la rectangular de 1,9 x 5,5 cm, en posició *in campana prope collo*.

Proposem transcriure-la com: (*Ex Provincia?*) *M(auretania) · (palma) · C(aesariensis)*.

El segell *M·(palma)·C* és ben conegut, si bé el que aquí analitzem presenta un punxó, o matriu, inèdit, ja que les lletres es troben més separades entre elles, i el seu traç és diferent als exemplars documentats (Bonifay 2004: 16-17, fig. 6, a i b). Les mesures de la marca de la Pineda també són diferents a les dues variants d'aquest segell registrades per Bonifay (2004: 19), donant-li un aspecte marcadament rectangular. A part, la representació de la palmera també és única, ja que combina les interpuncions situades entre les lletres amb els dàtils units a dues tiges que surten del tronc (fig. 1, 2). Un exemplar recuperat al golf de Fos, és l'únic on apareix la representació dels dàtils, però en aquell cas substitueixen les interpuncions.

ANÀLISI MACROSCÒPICA DE LA PASTA CERÀMICA

El fragment que aquí presentem mostra, a nivell macroscòpic, una pasta de color vermell-ataronjat força depurada amb presència de partícules minúscules, quasi invisibles *de visu*, anguloses i sub-arrodonides de color blanc i d'altres entre negre-grisós, degut al tipus de cuita efectuada. Podria tractar-se de roques calcàries o feldspats, però sense una anàlisi físico-química no podem corroborar aquest extrem. La paret interior presenta una coloració obscura, segurament fruit d'una cocció en un ambient reductor o parcialment reductor en un forn de convecció (fig. 1, 4 i 5).

El fragment d'àmfora amb segell *M·(palma)·C* descobert a Sullectum fou objecte d'una anàlisi arqueomètrica per un equip de la Universitat de Barcelona (M. Madrid i J. Buxeda), arribant a la conclusió de que la pasta ceràmica no era del tot compatible amb la producció d'aquesta ciutat, i que hauria estat produït a la regió del Sahel (Mrabet *et al.* 2014: 647-648).

LA REPRESENTACIÓ DE LA STATIO 48 DE LA PLAÇA DE LES CORPORACIONS D'ÒSTIA

Quan a principis del s. XX es va excavar l'anomenada plaça de les Corporacions a la ciutat portuària d'Òstia, es van descobrir, decorant el sòl d'una llarga sèrie d'àmbits, els coneguts mosaics que fan referència als *navicularii* de diverses ciutats de l'Imperi. En la *statio* 48 hi figura la

Fig. 1: Fotografia del fragment ceràmic trobat a la platja de la Pineda, Vila-seca; 2: Dibuix de la marca; 3: Anvers i revers de moneda de plata encunyada pel rei Ptolomeu de Mauritània (a partir de Alexandropoulos 2007: n.248); 4: Fotografia a nivell macroscòpic del tall; 5: Imatge de lupa binocular a 25x augmentats; 6: Imatge de lupa binocular a 40x augmentats; 7: Restitució tridimensional de l'àmfora *Statio* 48 d'Òstia (a partir de Ben Abed *et al.* 1999: 171, fig. 2).

representació d'una àmfora entre dues palmeres portant a l'espatlla les inicials *MC*, que es va proposar desenvolupar com *M(auretania) C(aesariensis)* (Vaglieri 1913). A la mateixa ciutat d'Òstia es va trobar un fragment d'àmfora amb la marca *MC* amb una palmera entre les lletres (Cristofani i Zevi 1966: 14 i nota 21). A Roma (*Castra Praetoria*, termes de Dioclecià, Monte Testaccio) es coneixien diversos exemplars d'àmfores africanes del tipus Dressel 30, similars a la representada en el mosaic, amb segells sobre nanses d'àmfores (*CIL* XV, 2635), esmentant la ciutat de Tubusuctu, especificant la seva ubicació *EX PROVINC(ia) MAURETAN(ia) CAES(ariensis)*; en un cas, aquest títol fou abreujat *P.MC* (Laporte 1980: fig. 6, segell de tipus 9). Per tot això, es va acabar corroborant la lectura de Vaglieri, tot lligant les àmfores portadores del segell amb la forma Dressel 30.

L'any 1999 A. Ben Abed-Ben Khader, M. Bonifay i M. Griesheimer van publicar un tipus fins llavors no catalogat d'àmfora africana localitzat en les excavacions de

la necròpolis de Puppūt (Tunísia) que mostrava a l'espatlla el segell *M-(palma)-C*. Els investigadors la descriuen com un recipient gran (altura conservada 92 cm, mancant el pivot), amb un cos panxut (diàmetre 42 cm), una espatlla marcada per una lleugera carena, un coll curt i estret i una embocadura formada per un cilindre acabat amb un llavi arrodonit; les nanses en orella, de secció ovalada amb un simple nervi al mig, estan afegides a la unió de la boca i el coll i es recolzen a l'espatlla, a mitja alçada d'aquesta última. El segell, imprès al nivell inferior de l'adheriment de les nanses, està emmarcat per un cartutx rectangular (3,2 x 5,9 cm). La pasta ceràmica és de color taronja fosc, amb inclusions de quars i la superfície és de color beix (Ben Abed-Ben Khader *et al.* 1999).

La comparació d'aquesta nova àmfora amb la representada a la plaça de les Corporacions té moltes semblances, especialment el mateix segell *MC* col·locat, a més, a l'espatlla. Per tant, sembla evident que no és l'àmfora Dressel 30, sinó l'àmfora de Puppūt la representada al

mosaic d'Òstia. Per aquest motiu, proposem associar el fragment recuperat a la costa tarragonina amb la forma *Statio* 48 d'Òstia.

ÀMBIT DE DISTRIBUCIÓ

Els tres investigadors que donen a conèixer aquest nou tipus d'àmfora n'esmenten d'altres amb segells idèntics: una al campament romà de Gholaià (Bu Njem, Líbia) i dues més al golf de Fos, a la desembocadura del Roine (Amar i Liou 1984: 182, n. 230), però llegides de forma incorrecta, donat l'estat de conservació del segell, com *M·I·C*, o possiblement es tracta d'una marca diferent. Sorprenentment, les dues àmfors pertanyen a tipus diferents: una és idèntica a la trobada a Puppüt i l'altra respon al tipus Africana II, un model generalment considerat originari de l'*Africa Byzacena*, malgrat la lectura és incerta i tal volta pugui tractar-se realment de la marca *M·I·C* enlloc de *M·(palma)·C*. Tanmateix, la ubicació del segell a l'espatlla s'ajusta a la pràctica dels terrissaires de la *Mauretania Caesariensis*, mentre que els artesans de l'*Africa Byzacena* marquen habitualment el coll. Per tant, suposen els autors que aquest seria un tipus imitat pels ceramistes de la *Mauretania Caesariensis*.

Pels contextos on s'han trobat, es poden datar entre el s. II i la primera meitat del III dC. Respecte al seu contingut, el recobriment resinós del seu interior exclou l'oli, per tant cal pensar en vi o bé en salaons. La distribució geogràfica dels segells sembla indicar una àmplia difusió d'aquesta àmfora, tot i que en petites quantitats (fig. 2). A part dels casos enunciats anteriorment, a Hispania es troba a Baelo Claudia (Bernal 1997: lām. CXXXII, n.273). A la península Itàlica, comptem amb l'exemplar de Lugnani in Teverina (Martin 1999: fig. 263, n. 67) i al N d'Àfrica, a part dels individus de Bu Njem i Puppüt, a Alexandria (Bonifay 2004: 17, fig. 6, b. 8) i a Sullecthum (Salakta, Tunísia) (Mrabet *et al.* 2014: 647, n. 30). Finalment, comptem amb un interessant cas al derelicte Ouest Embiez 1, naufragat a la regió de Var, al S de França (Bernard *et al.* 2007). Aquest navili transportava un carregament força heterogeni, format per àmfors africanes, una d'elles amb la marca *M·(palma)·C*, àmfors de la Campània i de Falern, que hem proposat denominar Dressel 2 itàliques "evolucionades" (Járrega i Colom, en premsa), o *anfore a bastone* segons Panella (1989), Dressel 2 "evolucionades" produïdes a l'*ager Tarraconensis*, àmfors orientals (Agora M54 i F65/66, Knossos 18 i Kāpitan I), Gauloise 4 i àmfors bètiques de fons pla (Bernard *et al.* 2007: 216-222). Aquest derelicte és un testimoni molt important

Fig. 2: Dispersió del segell *M·(palma)·C*.

del comerç de redistribució a finals del s. II - principis del III dC, ja que transporta un conjunt d'àmfores de procedències molt distants. Un port important, Tàrraco, Narbo o Arelate, hauria rebut les àmfores bètiques, itàliques, africanes, orientals i tarraconenses. Aquestes *a posteriori* s'haurien embarcat cap a un indret indeterminat del S de la Gàl·lia, enfonsant-se en el trajecte. L'exemplar trobat a la platja de la Pineda podria posar de manifest la importància del port de Tàrraco com a punt de redistribució, ja que es troba a mig camí en les rutes entre el N i el S del Mediterrani occidental, així com les illes Balears, on la presència de derelictes i fondejadors amb àmfores africanes és força abundant (Colom Mendoza 2016; 2013, amb bibliografia anterior; Marimon 2004) i les monedes encunyades a Ebusus són majoritàries entre les hispanes d'un tresoret trobat a Caesarea (Gozalbes Cravioto 1993: 174). Curiosament, les àmfores del tipus *Statio* 48 d'Òstia no han estat documentades en cap context urbà de Tàrraco (Remolà 2000; Trullén 2010), pel que possiblement tan sols es tractaria d'un punt d'escala, o redistribució.

Ara bé, entre els segells africans és habitual fer esment del nom de la ciutat i només excepcionalment especificar també la província, però mai la província sola. El mateix concepte s'empra en la plaça de les Corporacions, on les *stationes* esmenten ciutats, no províncies. Així, per

exemple, entre les africanes, els *navicularii Misuenses, Curbitani, Gummitani, Syllecti(ni), Karthag(inienses)* o *Muslu(uitani)*. Llavors, com explicar que el mosaic de la *statio* 48 refereixi només un origen provincial? Ben Abed-Ben Khader, M. Bonifay i M. Griesheimer es van fixar en la singularitat de la palmera representada entre les lletres M i C, un element sense dubte emblemàtic de la província, present en la numismàtica del rei Ptolomeu de Mauritània (20-40 dC). En ser doncs un element redundant, van plantejar, a tall d'hipòtesi, la possibilitat que la palmera fes referència a la capital provincial, *Caesarea Mauretaniae*. L'exemplar que aquí analitzem mostra una representació d'una palmera molt semblant a la que apareix en aquestes monedes (fig. 1, 3).

REFLEXIÓ FINAL

Malgrat les evidències enumerades al llarg d'aquest treball, alguns autors han proposat recentment que la lectura correcta de la marca *M·(palma)·C* sigui realment *M(unicipium) C(ercina)*, és a dir, les actuals illes Querquennes, a Tunísia (Bonifay 2016: 513), encara que, gràcies a les conversacions mantingudes amb M. Bonifay, hem pogut conèixer el seu actual parer, i pensa que aquesta línia d'investigació ha de ser contrastada amb

Fig. 3: Dispersió de la marca *EXPROV/MAVRCAES/TVBVS*.

futures troballes que permetin avançar en l'actual estat de la qüestió. Les seves suposicions estan basades en la troballa d'aquesta marca a diverses zones de Tunísia, però no a Algèria, i en la incompatibilitat de l'anàlisi petrogràfica de diversos fragments d'aquesta marca amb les produccions de Tubusuctu i Cherchel (Capelli 1999: 178), sense tenir en compte que podrien haver estat produïdes a altres *figlinae* de l'actual Algèria ja que, malauradament, l'estat de la investigació sobre les produccions ceràmiques d'aquella província romana està profundament marcat per la manca d'estudis (Quevedo 2019). També afirmen que degut a que Tunísia es troba al bell mig d'aquesta zona de difusió, aquest hauria de ser-ne l'origen. Pensem que aquesta argumentació és molt feble, ja que les àmfores de Tubusuctu, amb la marca *EXPROV/MAVRCAES/TVBVS* també es documenten a molts altres indrets del Mediterrani Occidental (fig. 3), com per exemple a l'Alcúdia, Alacant (Márquez i Molina 2005: 301-302, n. 292), a la vil·la romana de Sa Mesquida, a Calvià, Mallorca (Orfila i Merino 1989), a la Mauretania Tingitana a Thamusida, Volubilis i Banasa (Laporte 1980: 147-148), Alexandria (AE 1922, 0136), Òstia, Roma, Carales (AE 1987, 00468) i fins i tot a Meroe, al Sudan (Léqueument 1980: 189, fig. 1), però no en context de centre productor, a l'actual Tiklat.

A part, tenint en compte la relativa importància que podria haver assolit el *municipium* de Cercina en aquest període, pensem que resulta poc probable que fos representat en un mosaic de la plaça de les Corporacions i comptés amb una *statio* pròpia. A més, el segell *M-(palma)-C* presenta una sèrie de trets característics que difereixen dels de l'Àfrica Proconsular. En primer lloc, com ja hem recalcat, es troba en posició *in campana*, no *in collo*, però la principal peculiaritat que presenta és que el segell es troba encunyat sobre una petita placa d'argila a part (Bonifay 2004: 15).

Tanmateix, com ja hem comentat, comptem amb el cas de la marca P·MC sobre Dressel 30, fent referència a la Província *Mauretania Caesariensis*, pel que podem confirmar que es tractaria d'una abreviació utilitzada per referir-s'hi. Per tant, després d'haver valorat les diferents evidències i hipòtesis, pensem que l'àmfora *Statio* 48 d'Òstia podria haver estat produïda a alguna, o varies *figlinae* de l'antiga Província *Mauretania Caesariensis*, com altres autors ja havien proposat. Malgrat aquests apunts, malauradament a dia d'avui, no podem establir amb precisió l'origen d'aquesta marca.

BIBLIOGRAFIA

- AMAR, G.; LIOU, B. (1994): Les estampilles sur amphores du golfe de Fos, *Archaeonautica* 4, 145-211.
DOI: <https://doi.org/10.3406/nauti.1984.956>
- ALEXANDROPOULOS, J. (2007): *Les monnaies de l'Afrique antique. 400 av. J.-C. – 40 ap. J.-C.*, Presses Universitaires du Mirail, Toulouse.
DOI: <https://doi.org/10.4000/books.pumi.11199>
- BEN ABED-BEN KHADER, A.; BONIFAY, M.; GRIESHEIMER, M. (1999): L'amphore maurétienne de la station 48 de la place des Corporations, identifiée à Puppūt (Hammamet, Tunisie), *Antiquités Africaines* 35, 169-175.
DOI: <https://doi.org/10.3406/antaf.1999.1315>
- BERNAL CASASOLA, D. (1997) *Las ánforas romanas bajoimperiales y tardoantiguas del Museo Municipal de Ceuta*, Ceuta.
- BONIFAY, M. (2004): *Etudes sur la céramique romaine tardive d'Afrique*, B.A.R.-I.S. 1301, Oxford.
DOI: <https://doi.org/10.3086/9781841716510>
- CAPELLI, C. (1999): Annexe II. Analisis minero-petrografiche preliminar su anfore del tipo Stazione 47 del Piazzale delle Corporazioni, *Antiquités africaines* 35, 177-178.
- COLOM MENDOZA, E. (2013): La isla de Mallorca (Balears) como hito marítimo del eje comercial procedente de la Bética en época romana, *@rqueología y Territorio* 10, 87-100.
- COLOM MENDOZA, E. (2016): La isla de Mallorca (Balears) dentro de los circuitos comerciales de la Antigüedad, *Actas del V Congreso Internacional de Arqueología Subacuática (IKUWA V)* (I. Negueruela, R. Castillo, P. Recio, coords.), Cartagena, 574-589.
- CRISTOFANI, M.; ZEVI, F. (1966): *Anfore ostiensi*.
- GOZALBES CRAVIOTO, E. (1993): Observaciones acerca del comercio de época romana entre Hispania y el norte de África, *Antiquités africaines* 29, 163-176.
DOI: <https://doi.org/10.3406/antaf.1993.1218>
- JÁRREGA, R.; COLOM, E. (en premsa): La presencia de ánforas romanas itálicas en Hispania durante el alto y medio imperio, *V Congreso Internacional de la SECAH*, Alcalá de Henares.
- LAPORTE, J.-P. (1980): Amphores de Tubusuctu et l'huile de la Maurétanie Césarienne, *Bulletin Archéologique du Comité des Travaux Historiques et Scientifiques* 12-14 B (1976-78), 131-157.
- LEQUÉMENT, R. (1980): Le vin africain à l'époque impériale, *Antiquités africaines* 16, 185-193.
DOI: <https://doi.org/10.3406/antaf.1980.1063>
- MÁRQUEZ, J. C.; MOLINA, J. (2005): *Del Hiberus a Carthago Nova. Comercio de alimentos y epigrafía anfórica grecolatina*, Instrumenta 18, Universitat de Barcelona.
- MARTIN, A. (1999): Amphorae, *A Roman Villa and a Late Roman Infant Cemetery. Excavation at Poggio Gramignano, Lugnano in Teverina* (D. Soren, S. Soren, dirs.), Roma, 329-362.

- MRABET, A.; MANI, T.; HAMROUNI, M. R. (2014): Nouvelles découvertes de marques amphoriques à Sullectum (Salakta, Tunisie), *Estudios sobre el Monte Testaccio (Roma) VI* (J. M. Blázquez, J. Remesal, eds.), Instrumenta 47, 629-681.
- PANELLA, C. (1989): Le anfore italiche del II secolo d.C., *Amphores romaines et histoire économique. Dix ans de recherche*, Publications de l'École Française de Rome, 139-178.
- PÉREZ, W. (2007): *Troballes arqueològiques al litoral tarragoní. Dotze anys d'arqueologia subaquàtica (1968-1980)*, Tarragona.
- ORFILA, M.; MERINO, J. (1989): Una marca de ánfora de Tubusuctu hallada en Sa Mesquida, Santa Ponça (Mallorca), *Sagvntvm-PLAV* 22, 465-470.
- QUEVEDO, A. (2019): Dinámicas Comerciales entre Hispania y Mauretania Caesariensis. Algunas reflexiones a partir de la evidencia cerámica (ss. I - V d.C.), *Zephyrus* LXXXIII, 59-77.
DOI: <https://doi.org/10.14201/zephyrus2019835977>
- REMOLÀ, J. A. (2000): *Las ánforas tardo-antiguas en Tarraco (Hispania Tarraconensis)*, Instrumenta 7, Universitat de Barcelona.
- TRULLÉN, A. (2010): *Tarraco urbs opulentissima: Anàlisi de contextos ceràmics del segle I al III d.C.*, Tesi doctoral inèdita, Universitat Rovira i Virgili.
- VAGLIERI, D. (1913): Regione I (Latium) - Ostia, *Atti della R. Accademia dei Lincei, anno CCCX, Serie quinta, Notizie degli scavi di Antichità, volume X*, Roma, 120-141.